

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ԸՆԹԱՑԻԿ
ՕՐԵՆՍՊՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 1990-1995 թթ.**

Անկախության գործընթացի սկիզբը հռչակած Հայաստանի Հանրապետության համար իրավական համակարգի գործառնութավորումը և դրա առաջընթացը հայտնվել էր բավականին բարդ և հակասական իրավիճակում: 1990 թ. դեռևս գոյատևում էր ԽՍՀՄ-ը, Հայաստանի Հանրապետությունը համարվում էր խորհրդային դաշնության սուբյեկտ: Դրանով իսկ անկախ պետականության կառուցման քաղաքականություն որդեգրած հանրապետությունն իր իրավական հիմքերով հայտնվել էր հակասական իրավիճակում: Այդ հիմքերը սահմանված էին ԽՍՀՄ, ինչպես նաև ՀԽՍՀ սահմանադրական և ընթացիկ օրենսդրությամբ, որին գումարվում էր Հայաստանի երրորդ հանրապետության նորընտիր Գերագույն խորհրդի օրինաստեղծ գործունեության արդյունքում ստեղծված օրենսդրությունը: Սովորական պայմաններում այդ իրավիճակը հակասական չէր կարող դառնալ, սակայն խորհրդային հասարակության պայմաններում այն ձեռք էր բերում նույնիսկ անտագոնիստական բնույթ, որովհետև խորհրդային պետաիրավական համակարգի հիմքում ընկած իրավական սկզբունքները սուր հակասության մեջ էին մտնում նոր որդեգրված պետաիրավական սկզբունքների հետ: Ըստ էության Անկախության հռչակագրի ընդունումն ազդարարում էր սահմանադրական իրավական զարգացման նոր ռազմավարություն, որի ուղղություններն էին ՀՀ իրական ինքնիշխանության ապահովումը, սահմանադրական օրենսդրության ապագադափարականացումը, քաղաքական և գաղափարական այլակարծիքությունը, իշխանությունների բաժանումը, անցումը շուկայական տնտեսության համակարգին²: Դրանք իրենց իրավական բովանդակությամբ հակասության մեջ էին մտնում առկա սահմանադրական իրավական իրողությունների հետ: Այսպիսով, իրավական քաղաքակա-

¹ ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, դոցենտ Ա.Գ. Վաղարշյան:

² Տե՛ս Վաղարշյան Ա.Գ., Հայաստանի սահմանադրական զարգացման որոշ հիմնահարցեր - ԵՊՀ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2003, էջ 72-73:

նության մեջ տեղի էր ունենում շրջադարձ, ամբողջատիրական, մարքսիստական խորհրդային պետական (սահմանադրական) իրավունքից անցում էր կատարվում նոր տիպի սահմանդրական իրավունքի, որի հայեցակարգային հիմքերն էին իրավական, ժողովրդավարական, սոցիալական և ինքնիշխան պետության հիմնարար սկզբունքները (տեսությունները): Այս պայմաններում կարևորվում էր սահմանադրական կարգավորման հիմնահարցը:

Սկզբնական շրջանում որդեգրած իրավական քաղաքականության կենսագործումն իրականացվում էր ՀԽՍՀ 1978 թ. Սահմանադրության մեջ լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու միջոցով¹: Սակայն այդ «... ճանապարհը, մի կողմից, շատ բարդ ու դժվարին գործ էր իրավաբանական տեխնիկայի տեսակետից, իսկ մյուս կողմից այն դանդաղեցնում էր ընթացիկ օրենսդրական գործընթացը: Այս պայմաններում իշխանությունները գնացին շատ ուրույն և հետաքրքիր ճանապարհով: 1990 թ. դեկտ. 10-ին ընդունվեց «Սահմանադրական օրենք «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրին համապատասխան ընդունված օրենսդրական ակտերի մասին», որի համաձայն Մինչև ՀՀ Սահմանադրության ընդունումը դադարեցվում էր գործող Սահմանադրության այն դրույթների գործողությունը, որոնք հակասում էին «Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի հիման վրա ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունված օրենքներին» ... Նման «լողացող» իրավաբանական ձևակերպումը հակասական իմաստ ուներ, որովհետև ստացվում էր, որ ՀՀ և՛ ուներ Սահմանադրություն, և՛ չուներ²:

Այսպիսով, մի կողմից ԽՍՀՄ որպես դաշնային պետության գոյությունը և ՀՀ-ի դրան անդամակցությունը և դրանով պայմանավորված դաշնային օրենսդրության առաջնությունը հանրապետական օրենսդրության նկատմամբ, բարդ քաղաքական իրավիճակը և դաշնային կառավարման ճգնաժամը, Ղարաբաղի հիմնախնդիրը որպես քաղաքական գործոններ կասեցրին նոր Սահմանադրության

¹ 1990-1991 թթ. ընթացքում ՀԽՍՀ 1978 թ. Սահմանադրության տեքստը բազմիցս և էականորեն փոփոխվել է: Տե՛ս օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 39-40, 131 և այլն):

² Տե՛ս Վաղարշյան Ա.Գ., Հայաստանի սահմանադրական զարգացման որոշ հիմնահարցեր - ԵՊՀ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2003, էջ 76:

մշակման և ընդունման գործընթացը: Մարդու իրավունքների իրավական կարգավորումը 1990 թ. օգոստոսի 23-ից մինչև 1995 թ. Սահմանադրության ընդունումը տեղի էր ունենում ընթացիկ օրենսդրական գործունեության միջոցով ընդունված առանձին օրենքներով, մարդու առանձին իրավունքների իրավական կարգավորման և երաշխավորման միջոցով:

Մարդու իրավունքների ընթացիկ օրենսդրական կարգավորման և երաշխավորման գործընթացն սկսվեց 1990 թ. օգոստոսից: 1990 թ. հոկտեմբերի 31-ին ԳԽ ընդունեց ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետությունում սեփականության մասին»¹: Այս օրենքի ընդունման նպատակն էր մինչև հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրության համակարգումն ապահովել շուկայական հարաբերությունների ձևավորման ու զարգացման իրավական հիմքերի ստեղծումը, տնտեսական համակարգի և սեփականության հարաբերությունների ամրապնդումը, դրա տարբեր ձևերի զարգացումը: Օրենքի նշանակությունն այն էր, որ դրանով ՀՀ-ն ճանաչում էր սեփականության իրավունքը և իր վրա վերցնում էր պարտավորություն՝ պաշտպանելու այն (տե՛ս օրենքի 2-րդ հոդվածը): Օրենքը սահմանում էր, որ սեփականատերն իր հայեցողությամբ տիրապետում, օգտագործում, տնօրինում է իրեն պատկանող գույքը, նա կարող է իր գույքի նկատմամբ ձեռնարկել օրենքին չհակասող ցանկացած գործողություն, ինչպես նաև կարող է գույքն օգտագործել օրենքով չարգելված տնտեսական կամ այլ ցանկացած գործունեություն իրականացնելու համար: Հայեցակարգային առումով նորույթ էր հենց վերջին դրույթը, որն ազդարարում էր խորհրդային «անձնական սեփականության» իրավունքից անցումը մասնավոր սեփականության իրավունքին՝ թույլ տալով սեփականատիրոջը գույքն օգտագործել նաև տնտեսական գործունեություն իրականացնելու համար: Այսպիսով, օրենքը պաշտոնապես ճանաչում և երաշխավորում էր մարդու կարևոր իրավունքներ՝ սեփականության և ձեռնարկատիրական գործունեության:

Կարևոր օրենքներից էր 1990 թ. դեկտեմբերի 4-ին ընդունված ՀՀ օրենքը «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 25-39:

զանգատները քննարկելու կարգի մասին»¹: Դեռևս 1978 թ. ընդունված ՀԽՍՀ Սահմանադրությունը սահմանում էր պետական մարմիններին և հասարակական կազմակերպություններին իրենց գործունեության բարելավման վերաբերյալ առաջարկություններ ներկայացնելու, նրանց աշխատանքի թրուքունները քննադատելու քաղաքացու իրավունքները (հոդված 47), իսկ այդ Սահմանադրության 56-րդ հոդվածն ամրագրում էր քաղաքացիների իրավունքը զանգատարկելու պաշտոնատար անձանց, պետական և հասարակական մարմինների գործողությունները: Փանգատները պետք է քննության առնվելին օրենքով սահմանված կարգով և ժամկետներում²: Սակայն քանի որ խորհրդային Սահմանադրությունները չունեին անմիջական գործողություն, իսկ Սահմանադրությունը վկայակոչում էր «օրենքով սահմանված կարգը և ժամկետները», ապա քաղաքացիների այդ իրավունքը ձևական էր, որովհետև այդպիսի օրենք մինչ վերակառուցման ժամանակաշրջանը ոչ դաշնային մակարդակում, ոչ էլ ՀԽՍՀ օրենսդրության համակարգում չկար: Այսպիսով, «Քաղաքացիների առաջարկությունները, դիմումները և զանգատները քննարկելու կարգի մասին» օրենքը ստեղծում էր իրավունքների պաշտպանության վարչական կարգ:

Տնտեսական ոլորտի իրավունքների կարգավորման հարցում կարևոր դեր խաղաց 1991 թ. հունվարի 22-ին ընդունված «Գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսությունների մասին» ՀՀ օրենքը, որը սահմանեց գյուղատնտեսական նշանակության հողը որպես սեփականություն տրամադրելու կարգը³: Այս օրենքը, ի հակառակ 1978 թ. Սահմանադրության, որը հողը ճանաչում էր որպես պետական սեփականության բացառիկ օբյեկտ, սահմանեց գյուղատնտեսական ֆոնդի հողի նկատմամբ քաղաքացիների սեփականության իրավունքը և դրա առաջացման հիմքերն ու կարգը: Հողի նկատմամբ սեփականության իրավունքի կարգավորման գործում մեծ էր 1991 թ. հունվարի 29-ի ընդունված հողային օրենսգրքի

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 47-49:

² ՀԽՍՀ Սահմանադրության 56 հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում էր, որ պաշտոնատար անձանց այն գործողությունները, որոնք կատարվել են օրենքի խախտմամբ, լիազորությունների սահմանազանցմամբ և սահմանափակում են քաղաքացիների իրավունքները, կարող են օրենքով սահմանված կարգով զանգատարկվել դատարանում:

³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 67-77:

դերը¹: Այդ օրենքը հողը ճանաչում էր որպես ազգային հարստություն, հանրապետության տարածքում բնակվող ժողովրդի սեփականություն: Միաժամանակ օրենքը սահմանում էր, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք:

Տնտեսական ոլորտում քաղաքացիների իրավունքների երաշխիքների ստեղծման և ձեռնարկատիրական գործունեության ազատության ապահովման գործում կարևոր նշանակության ակտերից էր ՀՀ Գերագույն խորհրդի 1991 թ. փետրվարի 13-ի որոշմամբ հաստատված «Հայաստանի Հանրապետությունում սեփականաշնորհման հիմունքները», որը որպես ծրագրային փաստաթուղթ մշակել և ներկայացրել էր ՀՀ նախարարների խորհուրդը²: Այդ հիմունքները ներառում էին ՀՀ-ում սեփականաշնորհման հիմնական սկզբունքները, խնդիրն ու ուղղությունները, որոնք հիմք էին սեփականաշնորհմանը վերաբերող հետագայում ընդունվելիք օրենքների նախագծեր ու ծրագրեր կազմելու համար: Այդ «հիմունքները» ելնում էին մարդու իրավունքների հայեցակարգից, մարդու ազատության էական կողմերից մեկի՝ տնտեսականի համար երաշխիքներ ստեղծելու կարևոր նպատակից: Այս օրենքն իր տրամաբանական շարունակությունն ստացավ հետագայում՝ 1992 թ. օգոստոսի 27-ի «Պետական ձեռնարկությունների և անավարտ շինարարության օբյեկտների սեփականաշնորհման և ապապետականացման մասին» ՀՀ օրենքում³: Օրենքը սահմանում էր ՀՀ-ում արտադրության միջոցների նկատմամբ սեփականության հարաբերությունների փոխակերպման կազմակերպական-իրավական հիմքերը՝ պետական ձեռնարկությունների և անավարտ շինարարության օբյեկտների սեփականաշնորհման և ապապետականացման միջոցով արդյունավետ շուկայական տնտեսություն ստեղծելու համար:

Քաղաքացու քաղաքական իրավունքների ճանաչման և երաշխավորման գործում մեծ էր «Հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը (1991 թ. փետ. 26)⁴: Օրենքը կարևոր նշանակություն ուներ քաղաքական ազատության երաշխավորման հարցում, երաշխիք էր միակուսակցա-

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 80-106:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 109:

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 398-433:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 115-119:

կան քաղաքական համակարգի վերացման համար՝ ճանապարհ բացելով կամավորության հիմքերով ստեղծվող քաղաքական կազմակերպությունների ստեղծման ու գործունեության համար:

Օրենսդրական կարգով երաշխավորված իրավունքներից էր մարդու խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքը, որը կատարվեց 1991 թ. հունիսի 17-ի «խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» օրենքով¹: Օրենքով հռչակվում էր «քաղաքացիների խղճի և կրոնական դավանանքի ազատությունը», երաշխավորվում էր անհատների իրավահավասարությունն անկախ կրոնի նկատմամբ վերաբերմունքից կամ կրոնական պատկանելությունից: Բացի այդ, օրենքը սահմանում էր, որ ՀՀ-ում եկեղեցին անջատված է պետությունից և կարգավորում էր այդ սկզբունքի մի շարք երաշխիք-արգելքներ պետության և եկեղեցու համար (հոդվածներ 17-23):

Քաղաքացիների էկոլոգիական ոլորտի իրավունքների ամրագրման և երաշխավորման գործում կարևոր նշանակություն ունեցավ 1991 թ. հուլիսի 9-ին ընդունված «Բնապահպանության մասին ՀՀ օրենսդրության հիմունքները»²: Այդ օրենքի 11-րդ հոդվածը սահմանում էր քաղաքացիների իրավունքները և պարտականությունները բնության պահպանության բնագավառում: Այդ ոլորտի իրավունքներից էին՝ օգտվել բնության առողջարար հատկություններից, օրենքով սահմանված կարգով օգտվել բնության բարիքներից, ստանալ շրջակա միջավայրի աղտոտման, էկոլոգիական վթարի կամ աղետի հետևանքով առողջությանը պատճառված վնասի լրիվ հատուցում, պահանջել և ժամանակին ստանալ ամբողջական ու ճշգրիտ տեղեկություն շրջակա միջավայրի իրավիճակի մասին, բնակվել մաքուր շրջակա միջավայրում, իսկ վերջիններիս խախտումների դեպքում ստանալ էկոլոգիական աղետյալի կարգավիճակ, մասնակցություն ունենալ բնության պահպանության վերաբերյալ օրենքների ու որոշումների մշակմանն ու դրանց իրականացման նկատմամբ հսկողությանը, ներգրավվել բնապահպանական հասարակական կազմակերպություններում, օգտվել այլ իրավունքներից, որոնք չեն հակասում բնապահպանական օրենսդրու-

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 136-140:

² Հաստատվել է ՀՀ ՊԽ 1991 թ. հուլիսի 9-ի որոշմամբ (տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 147-157):

յանը: Իսկ որպես պարտականություն՝ օրենքը սահմանում էր, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի պարտավոր է անշեղորեմ կատարել բնապահպանական օրենսդրության պահանջները, աջակցել բնության պահպանությանը:

Մամուլի և զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների ազատության կարգավորման և երաշխավորման գործում կարևոր դեր խաղաց 1991 թ. հոկտեմբերի 8-ի «Մամուլի և զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մասին» ՀՀ օրենքը¹: Օրենքը սահմանում էր, որ ՁԼՄ-ներն ազատ են, գրաքննության չեն ենթարկվում: ՀՀ քաղաքացիներն ունեն ՁԼՄ-ներով՝ իրենց տեսակետները, կարծիքներն արտահայտելու, հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր խնդրի վերաբերյալ հրատապ և հավաստի լրատվություն ստանալու իրավունք: Արգելվում էր ՁԼՄ-ների որևէ տեսակի մենաշնորհ: Օրենքը կարգավորում էր մամուլի և ՁԼՄ-ների տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը, սահմանում էր նաև մամուլի ազատության իրավունքի սահմանափակումները՝ ելնելով այն կանխադրությից, որ մամուլի ազատությունից բխող խոսքի ազատությունը բացարձակ իրավունք չէ և, հետևաբար, չարաշահել այն չի թույլատրվում:

Մարդու իրավունքների ընթացիկ օրենսդրական կարգավորման գործընթացում նոր միտումներն առաջ եկան 1991 թ. սեպտեմբերից և պահպանվեցին մինչև 1995 թ. հուլիս: Մարդու և քաղաքացու իրավունքների իրավական ինստիտուտի կայացման ճանապարհին կարևոր փուլի սկիզբն ազդարարեց 1991 թ. սեպտեմբերի 25-ի «Անկախ պետականության հիմնադրությունների մասին» սահմանադրական օրենքը²: Այս օրենքը, որն իր բնույթով սահմանադրական ակտ էր, ի տարբերություն Անկախության հռչակագրի, ընդունվել էր արդեն Հայաստանի անկախ հանրապետության օրենսդիր մարմնի կողմից: ՀՀ-ն արդեն կաշկանդված չէր դաշնային օրենքներով, որովհետև 1991 թ. սեպտեմբերի 23-ի որոշումով Գերագույն խորհուրդը հռչակել էր ՀՀ անկախությունը: Որոշմամբ անկախ պետության հռչակման իրավական հիմքեր էին համարվում՝ Հայաստանի անկախության հռչակագիրը, «Մարդու իրավունքների ու ազ-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 180-188:

² Տե՛ս ՀՀ Գերագույն խորհրդի տեղեկագիր, թիվ 18 (998), 30 սեպտեմբերի, 1991 թ., էջ 10-12:

գերի ազատ ինքնորոշման միջազգային նորմերը», 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ի ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու հարցով հանրաքվեի արդյունքները»¹: Այսպիսով, ինչպես և Անկախության հռչակագիրը, այնպես էլ 1991 թ. սեպտեմբերի 23-ի Անկախության հռչակման որոշումը վկայակոչում էին մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի նորմերը: Դրանով ՀՀ-ն հավաստում էր ներպետական իրավական համակարգի զարգացման գործում մարդու իրավունքների համընդհանուր հայեցակարգին իր հավատարմությունը և դրա իրավական ճանաչումը:

Անկախության և ինքնիշխանության հռչակման գործընթացի տրամաբանական շարունակությունը հանդիսացավ 1991 թ. սեպտեմբերի 25-ի «Անկախ պետականության հիմնադրույթների մասին» սահմանադրական օրենքը²: Այս օրենքը հայ իրավունքի պատմության մեջ համարվել էր որպես «նպատակային, ծրագրային, համալիր բնույթի ակտ, որ իրենից ներկայացնում էր յուրօրինակ Սահմանադրություն, քանզի ամրագրում էր հետագա սահմանադրական զարգացման համար կակրորգույն նշանակություն ունեցող մի շարք դրույթներ³: Այդ օրենքի մանրագնին հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ այն փաստորեն իրավաբանորեն ճանաչում էր մարդու ազատության և՛ անձնական, և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական կողմերը և փորձում էր սահմանել դրանց երաշխիքները: Այսպես, օրենքի 8-րդ հոդվածը սահմանում էր, որ Ելնելով Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի սկզբունքներից և միջազգային իրավունքի նորմերից՝ ՀՀ-ն ապահովում է իր քաղաքացիների ազատ և իրավահավասար զարգացումն՝ անկախ ազգությունից, ռասայական պատկանելությունից և հավատքից: Այս իրավական դրույթը կարելի է որակել որպես մարդու իրավունքների համընդհանուր հայեցակարգից բխող և քաղաքացիների ազատությունն ամրագրող ընդհանուր նորմ, որում շեշտադրված է առաջին հերթին քաղաքացիական ազատությունը: Դրանում օգտա-

¹ Տե՛ս ՀՀ Գերագույն խորհրդի տեղեկագիր, թիվ 18 (998), 30 սեպտեմբերի, 1991թ., էջ 3:

² Տե՛ս ՀՀ Գերագույն խորհրդի տեղեկագիր, թիվ 18 (998), 30 սեպտեմբերի, 1991թ., էջ 10-12:

³ Այդ մասին տե՛ս Վաղարշյան Ա.Գ., Հայաստանի սահմանադրական զարգացման որոշ հիմնահարցեր - ԵՊՀ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2003, էջ 76:

գործված է «քաղաքացի», այլ ոչ թե «մարդ» կամ «անձ» հասկացությունը, բայց դա չպետք է ընդունել որպես ոչ քաղաքացիների իրավունքների նկատմամբ անտարբերության հայեցակարգային իրավական մոտեցում: Նման ձևակերպման պատճառը խորհրդային սահմանադրական իրավական եզրութաբանության մեխանիկական ազդեցությունն էր: Խորհրդային սահմանադրություններն ամրագրում էին քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները, իսկ պետական իրավունքի գիտությունն օպերացիաներ էր անում «քաղաքացի» եզրույթով: Դա հաստատում է հենց նույն դրույթի «ռասսայական պատկանելությունից և հավատքից անկախ իրավահավասար զարգացման ապահովում» ձևակերպումը, որովհետև Հայաստանում այլ ռասսաներ բնակչության կառուցվածքում չկային, իսկ կրոնական ցցուն խտրականության հիմնախնդիր Հայաստանը չուներ:

1991 թ. սեպտեմբերի 25-ի «Անկախ պետականության հիմնադրույթների մասին» սահմանադրական օրենքի այլ հոդվածները ճանաչում էին մարդու ազատության տնտեսական ու քաղաքական առումները և երաշխավորում էին դրանք: Այսպես, քաղաքական ազատության ճանաչումը կատարվեց այդ օրենքի 9-րդ հոդվածով, որում սահմանվեց, որ ՀՀ-ում հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունները իրավահավասար են և հավասար իրավունքներով մասնակցում են պետության հասարակական քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային կյանքին¹: Նշված օրենքի 7-րդ հոդվածը ճանաչում էր մարդու ազատության տնտեսական կողմը և սահմանում էր, որ ՀՀ-ում ճանաչվում և օրենքով պաշտպանվում են սեփականության իրավունքը և սեփականության բոլոր ձևերի իրավահավասարությունը: ՀՀ-ն խրախուսում է ազատ ձեռներեցությունը և ստեղծում է պայմաններ դրա զարգացման համար:

Սեփականության բոլոր ձևերի իրավահավասարության հաստատման գործում կարևոր էր «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ ու լրացումներ կատարելու մասին» 1992 թ. մայիսի 11-ի օրենքը, որը վերացրեց հանրային սեփականության տեսակների և քաղաքացիների անձնական

¹ Մարդու ազատության քաղաքական կողմի երաշխիքների ստեղծումը Հայաստանում կատարվել էր ավելի վաղ՝ 1991 թ. առաջին կեսին, դեռևս դաշնության կազմում գտնվելու ընթացքում (այդ մասին տես Վաղարշյան Ա.Գ., Հայաստանի սահմանադրական զարգացման որոշ հիմնահարցեր - ԵՊՀ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2003, էջ 78):

սեփականության իրավունքի քրեաիրավական պաշտպանության միջև տարբերությունը՝ քրեական օրենսգրքում թողնելով միայն մեկ գլուխ՝ «Սեփականության դեմ ուղղված հանցագործություններ»¹:

Տնտեսական ազատության և սեփականության իրավունքի երաշխավորման, ինչպես նաև բնակարանի իրավունքն իրական դարձնելու համար կարևոր նշանակություն ունեցավ «Հայաստանի Հանրապետության պետական և հանրային բնակարանային ֆոնդի սեփականաշնորհման մասին» 1993 թ. հունիսի 29-ի ՀՀ օրենքը², որը սահմանում էր պետական բնակարանային ֆոնդի և հանրային բնակարանային ֆոնդի (բնակելի տների և այլ շինությունների բնակելի տարածությունների) սեփականաշնորհման հիմնական դրույթները, կարգավորում սեփականության հարաբերությունների ձևափոխման իրավական տնտեսական և կազմակերպական հիմունքները:

Ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունքի իրավական կարգավորումը և երաշխավորումը կատարվեց 1992 թ. մարտի 14-ին ընդունված «Ձեռնարկությունների և ձեռնարկատիրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով³: Այդ օրենքը կարգավորում էր ձեռնարկատիրական գործունեության հիմունքները, ձեռներեցների իրավունքները և պարտականությունները, ձեռնարկությունների կազմակերպական իրավական տեսակները, դրանց ստեղծման, գործելու և գործունեության դադարեցման հիմքերը: Ձեռնարկատիրական գործունեության հիմնական սկզբունք էր համարվում ձեռներեցության ազատությունը: Ձեռնարկատիրական գործունեության իրավունքի կարգավորմանն էին ուղղված մի շարք այլ օրենքներ, մասնավորապես՝ «Անհատ ձեռներեցի մասին» ՀՀ օրենքը (1993 թ. դեկտ. 27), «Սպառողական կոոպերացիայի մասին» ՀՀ օրենքը (1993 թ. դեկտ. 30), «Անհատական (ընտանեկան) ձեռնարկության մասին» ՀՀ օրենքը (1994 թ. հուն. 13), «Ձեռնարկությունների և անհատ ձեռներեցների սնանկացման մասին» ՀՀ օրենքը (1995 թ. հուն. 15)⁴:

Անձնական իրավունքներից 1991-95 թթ. ընթացիկ օրենսդրությունն անդրադարձել է միայն անուսնության իրավունքի իրավա-

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 370-377:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 516-521:

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 240-280:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջեր 666-667, 671-676, 704-710, 873-899:

կարգավորմանը՝ որպես ամուսնական տարիք սահմանելով տղամարդկանց համար 18 տարին, իսկ կանանց համար՝ 17 տարին¹:

ՀԽՍՀ 1978 թ. Սահմանադրության 56-րդ հոդվածի 3-րդ մասը երաշխավորում էր պետական մարմինների և պաշտոնատար անձնաց ապօրինի գործողությունների հետևանքով պատճառված **վնասի հատուցում ստանալու իրավունքը**: Դեռևս գորբաչովյան շրջանում առաջ եկավ այդպիսի վնասի նոր տեսակի հիմնահարցը: Վնաս, որ պատճառվել էր խորհրդային իշխանության գոյության ընթացքում մարդկանց նկատմամբ քաղաքական շարժառիթներով դատական և ոչ դատական ճանապարհով քրեական հարկադրանք կիրառելու հետևանքով: Անկախության պայմաններում առաջանում էր այդ անձանց արդարացնելու, և մյուս կողմից՝ ապօրինի գործողություններով նրանց պատճառված վնասի հատուցման խնդիրը, որը լուծեց «Բռնադատվածների մասին» օրենքը (1994թ. հունիսի 14): Այն սահմանեց սահմանադրական նորմի իրագործման կարգը քաղաքական շարժառիթներով բռնադատված անձանց համար՝ սկսած 1920 թ. նոյեմբերի 20-ից²:

Այսպիսով, 1990-1995 թթ. ընթացքում մարդու և քաղաքացու իրավունքների իրավական ինստիտուտն ապրեց էական զարգացում ընթացիկ օրենսդրական կարգավորման միջոցով: Այդ օրենքներով կատարվեց էական իրավական հայեցակարգային հեղաբեկում, քաղաքացու սոցիալիստական իրավունքների հայեցակարգից անցում կատարվեց մարդու իրավունքների ազատական հայեցակարգին և դրանից բխող օրենսդրական կարգավորումներին: Այդ գործընթացն ուներ առաջադիմական նշանակություն Հայաստանի իրավական համակարգի համար: Առաջադիմությունն ակնհատ էր հատկապես անձնական, քաղաքական, մշակութային, բնապահպանական, տնտեսական որոշ իրավունքների հարցում: Քաղաքական և անձնական իրավունքները թերազնահատելու համար սոցիալիստական պետությունները միշտ էլ մեղադրվում էին միջազգային

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության ամուսնության և ընտանիքի օրենսգրքում և ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 1992 թ. դեկտեմբերի 22-ի ՀՀ օրենքը // տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 448):

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 717-719:

հանրության կողմից: Սակայն խորհրդային պետաիրավական հայեցակարգը սոցիալ-տնտեսական ոլորտի իրավունքներին տալիս էր առաջնակարգ նշանակություն ոչ միայն տեսականորեն, այլև իրավական երաշխիքների սահմանադրական մակարդակով ամրագրման միջոցով: Դրան նպաստում էր արտադրության միջոցների հանրային սեփականությունը և բաշխվող միջոցների հանրային ֆոնդերում կուտակումը: Սակայն անկախություն ձեռք բերելուց հետո շուկայական տնտեսական հարաբերություններին անցնելը, տնտեսական շրջափակումը դարաբաղյան պատերազմի և աշխարհաքաղաքական նոր իրավիճակի հետևանքով առաջ բերեցին խոր տնտեսական ճգնաժամ: Իսկ դա նշանակում էր պետության տնտեսական հնարավորությունների նվազում, ինչը ինքնաբերաբար հանգեցրեց սոցիալական, տնտեսական իրավունքների ոլորտում որոշակի հետադիմության:

Պատճառն այն էր, որ երրորդ սերնդի իրավունքներն աչքի են ընկնում իրենց բնույթով: Պետություններն այս իրավունքների դեպքում «պետք է ոչ միայն ձեռնպահ մնան. նրանք պարտավոր են գործել, և այդ պարտավորությունը վերածվում է իրավաբանական պարտականության՝ ապահովել ուսուցումը, երաշխավորել աշխատանքը»¹ և այլն: Պետության խնդիրն է սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի, կազմակերպական և տնտեսական գործունեության, իրավական կարգավորման միջոցով իրական դարձնել երրորդ սերնդի իրավունքները: «Սակայն երրորդ սերնդի իրավունքների իրացման հիմնախնդիրը քննարկելիս պետք է նկատի ունենալ, որ ոչ բոլոր պետությունները կարող են իրականություն դարձնել սոցիալական, տնտեսական և մշակութային իրավունքները: Դա պայմանավորված է այն փաստով, որ այս իրավունքների իրացմանը կարելի է հասնել ազգային եկամտի վերաբաշխման հաշվին: Իսկ եթե երկրի տնտեսությունը չունի հնարավորություններ, ուրեմն և վերաբաշխումն է դառնում անհնարին: Ահա այստեղ է, որ առաջանում է լուրջ հիմնախնդիր՝ ինչպե՞ս իրականացնել սոցիալական ծառայությունների մատուցումը, որպեսզի պահպանվեն շուկայական հարաբերությունները, ազատ ձեռներեցությունը և միաժամանակ ապահովվի մարդկային զարգացումը»²:

¹ Տե՛ս Дюгу С. Социальное право. Индивидуальное право и преобразование государства. М., 1999, էջ 72:

² Տե՛ս Մարդկային զարգացման հիմունքներ, Եր., Նոյյան Տապան, 2004, էջ 265-266:

Այսպիսով, տնտեսական շրջափակման և անհաջող տնտեսական վերափոխումների արդյունքում չերաշխավորված մնացին մարդու մի շարք սոցիալ-տնտեսական իրավունքներ: Այս պայմաններում սոցիալական մի շարք իրավունքներ պետք է հարմարեցվեին նոր պայմաններին և քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգին: Կայացած քաղաքացիական հասարակությունում հասարակության մեծամասնությունն ինքնուրույն նախաձեռնության միջոցով հասնում է բարեկեցության, և նվաճվում են մարդկային զարգացման նպատակները: Սակայն քաղաքացիական հասարակության մեջ սոցիալ-իրավական պետությունը պետք է երաշխավորի ոչ միայն քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքները, այլև ապահովի սոցիալական համերաշխություն, նպաստի երկրի տնտեսական աճին, ստեղծի իրական սոցիալական, տնտեսական և այլ երաշխիքներ կենսամակարդակի, զբաղվածության, կրթության և առողջապահության ոլորտներում: Այս խնդրի լուծմանն էր ուղղված սոցիալական ոլորտի մի շարք իրավունքների ընթացիկ օրենսդրական կարգավորումը:

Տնտեսական ոլորտի իրավունքների նոր հիմքերով կարգավորման և դրանց իրավական կազմակերպական ու նյութական երաշխիքների ստեղծման գործում մեծ ներդրում կատարեց 1991 թ. դեկտեմբերի 27-ի «Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքը¹: Օրենքը սահմանում էր, որ քաղաքացիներն իրավունք ունեն ընտրություն կատարել զբաղվածության և չզբաղվածության միջև՝ բացառությամբ ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերի: Օրենքի հայեցակարգը հիմնված էր «զբաղված քաղաքացիներ», «չզբաղված քաղաքացիներ», «աշխատանք փնտրողներ», «գործազուրկներ» հասկացությունների վրա: Այդ օրենքով աշխատանքի իրավունքի հայեցակարգից, որի դեպքում պետությունն իր վրա էր վերցնում համընդհանուր զբաղվածություն ապահովելու պարտականությունը, անցում կատարվեց աշխատանքի ընտրության ազատության իրավունքին: «Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքը ամրագրեց նաև գործազրկությունից պաշտպանվելու իրավունքը: Մարդուն գործազրկությունից պաշտպանելու համար պետությունը ստեղծեց զբաղվածության պետական ծառայություն, որն իրականացնելու էր բնակչության զբաղվածության պետական

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 215-225:

կարգավորման և ֆինանսավորման խնդիրները: Աշխատանք փնտրող և գործազուրկ անձանց համար օրենքը երաշխավորում է մի շարք իրավունքներ, այդ թվում՝ մասնագիտական կողմնորոշման խորհրդատվության, ազատ աշխատատեղերի վերաբերյալ տեղեկությունների, հարմար աշխատանքի միջնորդության, անվճար վերամասնագիտացման և որակավորման բարձրացման, գործազուրկության նպաստի և կրթաթոշակի: Պետք է նշել, որ չկարգավորված մնաց աշխատողի արդարացի և օրենքով սահմանված՝ նվազագույնից ոչ ցածր աշխատավարձի իրավունքը:

Սոցիալական իրավունքներից սրվեցին և հիմնախնդիրային դարձան բժշկական օգնության իրավունքը, սոցիալական ապահովության իրավունք, բավարար կենսամակարդակի և կենսապայմանների բարելավման իրավունքը: Սոցիալական ոլորտի իրավունքների կարգավորման գործում կարևոր իրավական նշանակություն ունեցավ «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների պետական կենսաթոշակային ապահովության մասին» 1992 թ. մարտի 20-ի օրենքը¹: Օրենքը կարգավորում էր կենսաթոշակառուների նյութական ապահովության և սոցիալական պաշտպանվածության իրավունքը: Դրա երաշխիքը պետական կենսաթոշակն էր: Սոցիալական ապահովության իրավունքի երաշխիքների ստեղծման գործում էական էր «Ձինժառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենքը (1993 թ. հունվարի 7), որը սահմանեց ՀՀ զինժառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների կենսաթոշակային ապահովության և սոցիալական պաշտպանության իրավական, նյութական և կազմակերպական հիմքերը²: Սոցիալական ոլորտի հաջորդ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքն էր (1993 թ. մայիսի 24)³: Այն սահմանում էր, որ հաշմանդամներն ունեն սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և անձնական բոլոր այն իրավունքները, որոնք ամրագրված են ՍԱԿ-ի 1975 թ. դեկտ. 9-ի Հաշմանդամների իրավունքների մասին հռչակագրում, ՀՀ Սահմանադրությունում:

Չնայած սոցիալական իրավունքների այս իրավակարգավորումներին, հիմնախնդիրն այստեղ նութական երաշխիքների բա-

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 297-316:

² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 453-465:

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 504-515:

վականին ցածր մակարդակն էր: Մյուս կողմից չկարգավորված մնացին բավարար կենսամակարդակի իրավունքից բխող պետության մի շարք պարտավորությունները՝ նվազագույն աշխատավարձի չափը, կենսապահովման նվազագույն գամբյուղը և նվազագույն բյուջեն: Այդպիսով, կենսամակարդակն ապահովելու ամբողջ ծանրությունը Հայաստանում ընկնում էր մարդու վրա, իսկ պետության հնարավորությունները դրա համար պայմաններ ստեղծելու, արգելքներն ու խոչընդոտները վերացնելու ուղղությամբ դեռևս շատ փոքր էին:

Այս շրջանում մարդու իրավունքների իրավական կարգավորման համակարգում կարևոր դեր խաղաց «Հայաստանի Հանրապետությունում օտարերկրյա քաղաքացիների իրավական վիճակի մասին» ՀՀ օրենքը /1994 թ. հունիսի 17/¹: Այդ օրենքի ընդունումը դարձել էր իրատապ այն պարզ պատճառով, որ խորհրդային շրջանի «երկաթյա վարագույրի» պատճառով ոչ քաղաքացիների քանակը բնակչության կառուցվածքում այդքան էլ մեծ չէր, ընդհուպ մինչև անկախության առաջին շրջանը: Սակայն ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի կայացմանը զուգընթաց, հարևան երկրների հետ բազմակողմանի կապերի զարգացումը բերեց նրանց քանակական աճին: ՀԽՍՀ Սահմանադրությունը, որը դեռ ձևականորեն գործում էր, իր հայեցակարգային հիմքերով և իրավաբանական բովանդակությամբ անրագրում էր միայն ՀՀ քաղաքացիների իրավունքները, ազատությունները և պարտականությունները: Ստացվում էր, որ ոչ քաղաքացիների իրավական կարգավիճակի շատ հարցեր ՀՀ-ում մնում էին չկարգավորված: Այդ բացը լրացրեց նշված օրենքը: Չնայած իր վերտառության մեջ օգտագործված «օտարերկրյա քաղաքացիներ» ձևակերպմանը, օրենքի գործողությունը տարածվում էր ՀՀ-ում գտնվող և քաղաքացիություն չունեցող անձանց նկատմամբ: Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ նաև շատ անհաջող էր ընտրված «օտարերկրացի» եզրույթը: Մյուս կողմից որպեսզի օրենքի կարգավորման առարկան դառնար հստակ ճիշտ կլիներ այն անվանել «ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավական վիճակի մասին»: «Քաղաքացիություն չունեցող անձ» հասկացությունը ներառում է և այլ պետության քաղաքացիներին և ընդհանրապես որևէ պետության քաղաքացիություն չունեցող անձանց: Այդ օրենքը՝

¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 722-732:

հիմնվելով միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքների ու նորմերի վրա, սահմանում էր ոչ քաղաքացիների ՀՀ մուտք գործելու, բնակվելու, տեղաշարժվելու, տարանցիկ ուղևորություններ կատարելու, ելքի, կացության կարգավիճակ ստանալու կարգը, ինչպես նաև նրա իրավունքները և պարտականությունները ՀՀ-ում: Օրենքը՝ կարգավորելով ՀՀ-ում բնակվող և ՀՀ քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավունքները և պարտականությունները, նրանց կարգավիճակը տրոհում է երկու տեսակի՝ ընդհանուր և կացության տեսակից բխող իրավունքներ և պարտականություններ:

1990-1995 թթ. ընթացքում ընթացիկ օրենսդրական կարգով կարգավորված իրավունքներից էր **ընտրելու և ընտրվելու իրավունքը**: Այդ տարիներին ընտրական օրենսդրության սկզբունքներն, ըստ էության, չէին տարբերվում ՀԽՍՀ 1978 թ. Սահմանադրության 85-րդ հոդվածի իրավակարգավորումներից¹: Ընտրական իրավունքների կարգավորումը մինչև 1995 թ. ամփոփեց «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի պատգամավորների ընտրությունների մասին» ՀՀ օրենքը²: Օրենքը հռչակում էր ընտրական իրավունքի այնպիսի սկզբունքներ, ինչպիսիք են՝ ընդհանուր, հավասար, ուղղակի ընտրությունները և գաղտնի քվեարկությունը³: Միակ սկզբունքային նորամուծությունն Ազգային ժողովի ընտրական համակարգում երկու կարգերի՝ մեծամասնականի և համամասնականի զուգակցումն էր (150 մեծամասնական գումարած 40 համամաս-

¹ Ի տարբերություն 1922 թ. Սահմանադրության 1937թ. և 1978 թ. Սահմանադրություններով ամրագրված ընտրական համակարգի հիմունքները ձևական իրավաբանական առումով բավականին ժողովրդավարական բնույթ ունեին: Սակայն, ըստ էության, տոտալիտար հասարակության և քաղաքական մոնիզմի պայմաններում դրանք ձեռք էին բերում հակաժողովրդավարական, ոչ իրավական բնույթ, որովհետև չկար «ընտրություններ» կոչված գործընթացի համար անհրաժեշտ ամենակարևոր հատկությունը՝ այլընտրանքը: Հարկադրական գաղափարաքաղաքական մոնիզմի պայմաններում, կազմակերպված ընդդիմության ու անկախ «չորրորդ իշխանության» բացակայության պայմաններում՝ ընտրությունները վերածվում էին ձևականության (տե՛ս Վաղարշյան Ա.Գ., Հայաստանի սահմանադրական գարգացման որոշ հիմնահարցեր - ԵՊՀ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2003, էջ 116-117):

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժամանակագրական ժողովածու (1990-1995 թթ.), Երևան, 1995, էջ 839-865:

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 35:

նական՝ ընդամենը 190): Այս իրավական տարրօրինակությունը հաստատում է այն հանգամանքը, որ իրավական կարգավորման նպատակների, խնդիրների իրականացման ամենահուսալի երաշխիքը ոչ թե արհեստական նորմատիվ կանոններն են, այլ մարդիկ (բնակչությունը, քաղաքական գործիչները, պետական պաշտոնյաները), ինչպես նաև պայմանները, որոնցում ընթանում է նրանց ողջ կյանքն ու գործունեությունը: Ընտրությունների առջև կանգնած սոցիալական առաքելության իրացման գլխավոր նախադրյալը պատշաճ իրավական կարգավորումն է: Սակայն նրմատիվ-իրավական տարրն այդ առաքելության իրացման նախադրյալներից մեկն է միայն: Ոչ իրավական կամ արտաիրավական հասարակական գործոնների (քաղաքական, տնտեսական, բարոյական և այլն) բացասական ներգործության դեպքում իրավական-օրենսդրական կարգավորման ջանքերը կարող են չհասցնել նպատակին: Ընտրական գործընթացներում դրսևորվող այս օրինակափոխությունը բնորոշ է ոչ միայն անցյալին, այլև մեր ժամանակներին:

Այսպիսով հետազոտելով մարդու և քաղաքացու իրավունքների սահմանադրական իրավական ամրագրման հիմնախնդիրները և 1990-1995 թթ. ընթացքում դրանց իրավական կարգավորման և երաշխավորման հիմնահարցերը կարող ենք եզրակացնել, որ մարդու իրավունքների իրավական կարգավորումը մինչև 1995 թ. Սահմանադրության ընդունումը տեղի էր ունենում ընթացիկ օրենսդրական գործունեության միջոցով ընդունված առանձին օրենքների ընդունման և մարդու առանձին իրավունքների իրավական երաշխավորման միջոցով: Սակայն այդ ժամանակաշրջանը մարդու իրավունքների իրավական կարգավորման հարցում անցել է մի քանի փուլերով:

Առաջին փուլը ներառում էր 1990 թ. օգոստոսի 23-ից մինչև 1990 թ. դեկտեմբերի 10-ի միջև ընկած շրջանը: Այս փուլում օրինաստեղծագործության տեխնիկական ընթանում էր մարդու և քաղաքացու առանձին իրավունքների կարգավորմանը նվիրված ընթացիկ օրենքների ընդունմամբ և դրանով պայմանավորված ՀիՄՄ Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելով:

Երկրորդ փուլը ներառում էր 1990 թ. դեկտեմբերի 10-ից մինչև 1991 թ. սեպտեմբերի 25-ի միջև ընկած ժամանակաշրջանը: 1990 թ. դեկտեմբերի 10-ին ընդունված «Հայաստանի անկախության մա-

սին» հռչակագրին համապատասխան ընդունված օրենսդրական ակտերի մասին» սահմանադրական օրենքով դադարեցվեց գործող Սահմանադրության այն դրույթների գործողությունը, որոնք հակասում էին «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրի հիման վրա 77 Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունված օրենքներին»: Այդ պահից սկսած մարդու և քաղաքացու առանձին իրավունքների կարգավորմանը նվիրված ընթացիկ օրենքների ընդունմամբ ՀիսՍՀ Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ և լրացումներ չէին կատարվում: Ստացվում էր յուրահատուկ իրավիճակ՝ ընթացիկ օրենքների գերակայություն Սահմանադրության նկատմամբ: Այս փուլին բնորոշ իրավատեխնիկական գործելակերպը չփոխվեց նաև 1991 թ. սեպտեմբերի 25-ից, այսինքն՝ իրական անկախության հռչակումից հետո:

Երրորդ փուլը ներառում էր 1991 թ. սեպտեմբերի 25-ից մինչև 1995 թ. հուլիսի 5-ի միջև ընկած ժամանակաշրջանը: Այս փուլում օրինաստեղծագործության տեխնիկական ընթանում էր նախորդ փուլի պես՝ մարդու և քաղաքացու առանձին իրավունքների կարգավորմանը նվիրված օրենքների ընդունմամբ և դրանով պայմանավորված ՀիսՍՀ Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ և լրացումներ չկատարելով, որովհետև գործում էր 1990 թ. դեկտեմբերի 10-ին ընդունված «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրին համապատասխան ընդունված օրենսդրական ակտերի մասին» սահմանադրական օրենքը, որով ընթացիկ օրենքները ձեռք էին բերում գերակայություն Սահմանադրության նկատմամբ: Զուտ իրավատեխնիկական տեսանկյունից այն նոր փուլ չէր մարդու իրավունքների կայացման համար: Սակայն օրինաստեղծագործությունն արդեն ինքնիշխան և անկախ պետության մենաշնորհային գործունեությունն էր, ազատված դաշնային օրենսդրության կապանքներից:

Անկախության հռչակմամբ ընթացիկ օրենսդրությունը որդեգրեց ազատական ուսմունքից բխող անհատի սոցիալական ազատության և ազատ մարդը որպես քաղաքացիական հասարակության բարձրագույն արժեք սկզբունքները: Նոր ձևավորվող քաղաքացիական հասարակությունում անհատի ազատությունը հասկացվում և երաշխավորվում էր և՛ անձնական, և՛ քաղաքական, և՛ տնտեսական, և՛ սոցիալական առումներով:

Levon Shakhparyan

*A postgraduate student of Philosophy, Sociology and Law Institute of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*

THE MAIN ISSUES OF CONSTITUTIONAL AND CURRENT LEGISLATIVE REGULATION OF HUMAN RIGHTS IN IN THE REPUBLIC OF ARMENIA IN 1990-1995

Thus, examining the main issues of constitutional legal reservation of human and citizen rights and the main problems of their legislative regulation and guarantee during 1990-1995, we can conclude that: legislative regulation of the human rights before the adoption of the constitution in 1995 was accomplished by the current legislative activity, adopted by means of adoption of different laws and legal guarantee of individual human rights. However, that period of legislative regulation of human rights had several stages. **First stage** includes the period from August 23, 1990 to December 10, 1990, when lawmaking technique was proceeding by means of adoption of current laws intended to regulate different human and civil rights and by means of amendments and additions related to the latest in the constitution of Armenian SSR. **Second stage** includes the period from December 10, 1990 to 1995. At this stage no amendments and additions related to the regulation of human and civil rights were made in the constitution of Armenian SSR by means of adoption of current laws, because current laws have supremacy over the constitution. After the proclamation of real independence until the adoption of the constitution of the Republic of Armenia, with the legal and technical point of view it was not a new stage in the regulation of human rights. However, lawmaking was a priority activity of an independent and autocratic country, which was liberated from the shackles of federal legislation. By the proclamation of independence the current legislation adopted the principles of social freedom of an individual.

Левон Шахпарян

Аспирант института философии, социологии и права НАН РА

ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОННОГО И ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ В 1990-1995 г.

В РА правовое регулирование прав человека с 1990 по 1995г. проходило через принятие отдельных текущих законодательных актов. Этот период правового регулирования прав

человека проходило через несколько стадий. Первая включает период с 23-ого августа 1990г. до 10 декабря 1990г., когда техника законодательства проходила посредством принятия отдельных законов по вопросам прав человека и внесением изменений и дополнений в Конституцию. Вторая стадия включает период с 10 декабря 1990 г. по 1995г.: На этой стадии при принятии законодательных актов по правам человека в Конституцию изменения и дополнения не вносятся, поскольку была установлена принцип верховенства законов над Конституцией. В период после приобретения независимости до принятия Конституции 1995г., с точки зрения техники законодательства не является новой стадией в процессе становления прав человека. Однако это является законодательной деятельностью уже суверенного государства. С провозглашением независимости текущее законодательство взяло в основу принцип свободы личности.

Բանալի բառեր. անկախության հռչակագիր, իրավական քաղաքականություն, սահմանադրական օրենք, տնտեսական իրավունքներ, քաղաքական իրավունքներ, անձնական իրավունքներ, էկոլոգիական իրավունքներ, իրավունքների սոցիալիստական հայեցակարգ, իրավունքների ազատական հայեցակարգ, հետընթաց, աշխատանքի իրավունք, աշխատանքի ընտրության ազատություն:

Keywords: deklaration of independence, legal policy, constitutional law, economic rights, politikal rights, personal rights, ecological rights, socialistic concept of rights, liberal concept of rights, regress, labor law, fridom of labor chose.

Ключевые слова: Декларация независимости, правовая политика, конституционный закон, экономические права, политические права, личные права, экологические права, социалистическая концепция прав, либеральная концепция прав, регрес, право на труд, свобода выбора труда.